

Härd vid Lillkyrka kyrka

L2020:6218
Ekeberg 1:7
Lillkyrka socken
Örebro kommun
Närke
Nina Balknäs

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

*Översiktskarta över Örebro län med platsen för
utredningen markerad i rött.*

© 2020 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2020:52

Författare Nina Balknäs

Kvalitetsgranskning Ebba Knabe och Leif Karlenby

Grafisk form Nina Balknäs

Omslagsfoto Lillkyrka kyrka sedd från nordöst.

Foto Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_200001

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2020:52

ARKEOLOGISK UTREDNING

Härd vid Lillkyrka kyrka

L2020:6218

Ekeberg 1:7

Lillkyrka socken

Örebro kommun

Närke

Nina Balknäs

Lst dnr 431-3383-2020

Tekniska och administrativa uppgifter

Län Örebro
Kommun Örebro
Landskap Närke
Socken Lillkyrka
Fastigheter Ekeberg 1:7

Fornlämningsnummer L2020:6218
Lämningstyp Hård
Datering Vikingatid/tidig medeltid

Typ av undersökning Arkeologisk utredning
Länsstyrelsens beslutsdatum 2020-07-08
Länsstyrelsens diarienummer 431-3383-2020
Uppdragsnummer i Fornreg 202001016
Arkeologgruppens projektnummer P200040

Projektledare Nina Balknäs
Fältpersonal Nina Balknäs, Ebba Knabe

Undersökningstid 11 augusti 2020
Exploateringsyta 34 löpmeter, 51 m²
Inmätningsteknik RTK-GPS
Koordinatsystem SWEREF 99 TM
Höjdsystem RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Ett fynd förvaras hos Arkeologgruppen AB i väntan på fyndfördelning.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	5
Lillkyrka kyrka	5
Fornlämningsmiljö	7
Syfte	8
Metod och genomförande	8
Resultat	9
Tolkning	12
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	12
Referenser	15
Bilagor	16
<i>Bilaga 1. Schakttabell</i>	<i>16</i>
<i>Bilaga 2. Anläggningstabell</i>	<i>17</i>
<i>Bilaga 3. Fyndtabell</i>	<i>18</i>
<i>Bilaga 4. Vedartsanalys</i>	<i>19</i>
<i>Bilaga 5. ¹⁴C-datering</i>	<i>20</i>

Figur 1. Karta över norra Närke med platsen för utredningen markerad med svart.
Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Arkeologgruppen AB har i augusti 2020 genomfört en arkeologisk utredning vid Lillkyrka kyrka i samband med anläggande av avlopp och anslutningsväg. Fem schakt drogs nordöst om kyrkan. I schakten fanns stora mängder påförda massor från 1700-tal och framåt. En härd påträffades. Den har med ¹⁴C daterats till 1037–1208 e.Kr., det vill säga övergången från vikingatid till tidig medeltid. I härden hittades östersjökeramik och spaltade, obrända djurben. Härden har registrerats i Kulturminnesregistret som fornlämning L2020:6218.

Inledning

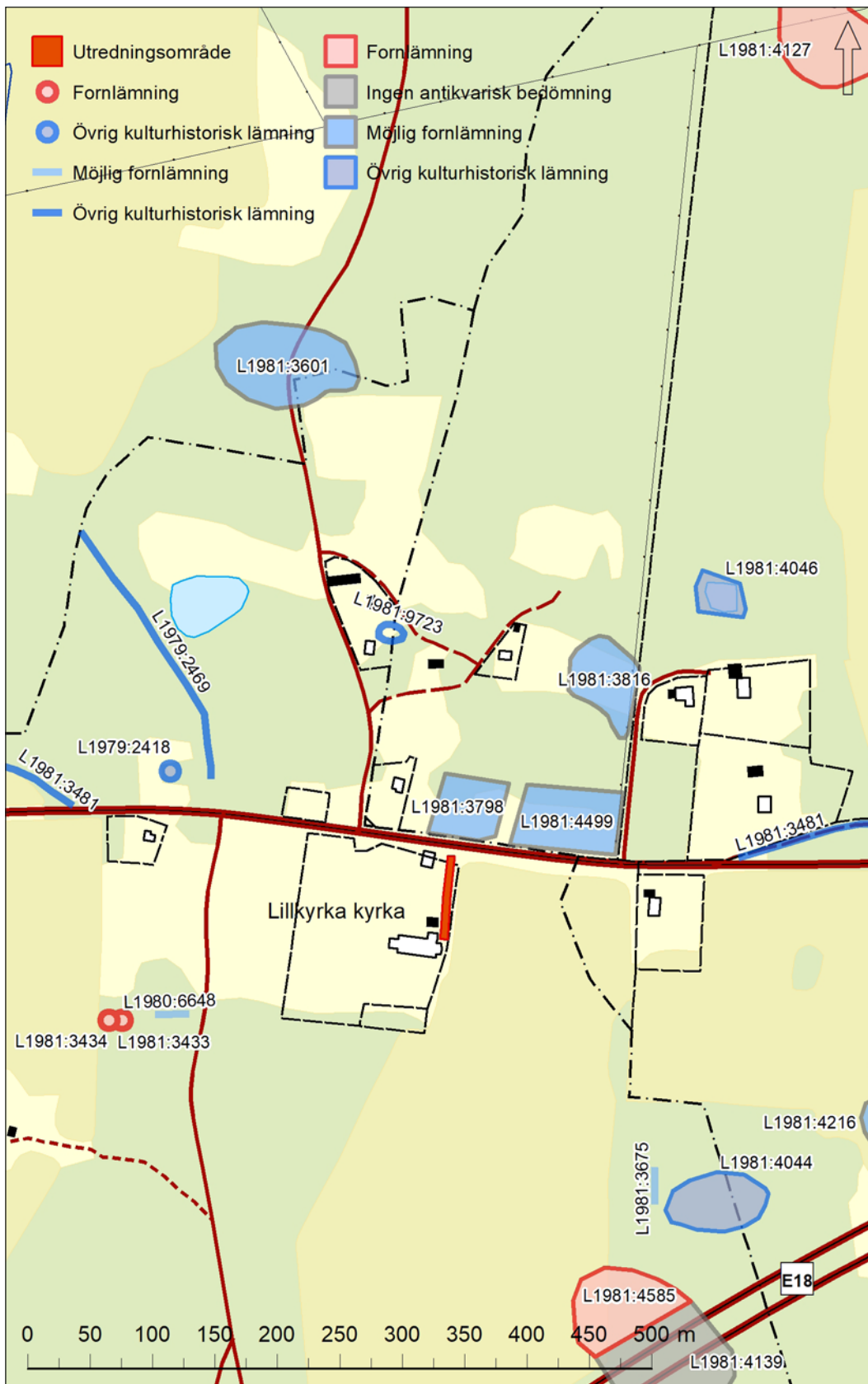
I samband med att Hovsta pastorat planerar att anlägga avlopp och en anslutningsväg från bilvägen till Lillkyrka kyrka i Lillkyrka socken, Örebro kommun har Arkeologgruppen AB den 11 augusti 2020 genomfört en arkeologisk utredning. Beställare var Länsstyrelsen i Örebro som också bekostade utredningen. Beslut i ärendet togs den 8 juli 2020 (dnr 431-3383-2020).

Bakgrund och kulturmiljö

Lillkyrka kyrka ligger i en fornlämningsstad bygd norr om Hjälaren. Kyrkan som har gett namn till socknen har legat inom Ekebergs ägor. Ekebergs säteri är beläget 2 kilometer söder om kyrkan, vid Hjälmarstranden. Både kyrkan och säteriet har medeltida anor (Sárkány 1971). Namnet Lillkyrka är tidigast belagt som Litliokirkio år 1300 (Ortnamnsregistret, id 3340638). Kyrkan har troligen fått sitt namn efter jämförelse med Glanshammars kyrka (Esbjörnson 2000).

Lillkyrka kyrka

Den äldsta stenkyrkan uppfördes troligen i slutet av 1100-talet. Det var en liten kyrka med smalt kor och västtorn. En "efterrättelse" skriven efter 1781 års ombyggnad anger att "Den äldsta kyrkan, har varit ganska liten, och synes på hvalfvet, at den trenne gångor varit i längden ökad. At döma af märken utj muren, lærer den första kyrkan alena varit 15 alnar lång, och bredden omkring 8 alnar." (Sárkány 1971). Långhuset mätte invändigt 9×4,8 meter och tornet var 3,6 meter långt och brett. Hur koret sett ut är okänt. Från den äldsta kyrkan finns en romansk dopfunt bevarad.

Figur 2. Fastighetskartan med lämningar i Kulturmiljöregistret och utredningsområdet. Skala 1:5 000.

Kyrkan har flera gånger byggts om och renoverats. Under senmedeltid breddades koret till samma bredd som långhuset och i början av 1600-talet breddades kyrkan åt söder och blev tvåskeppig. År 1781 var det dags för en ny ombyggnad då kyrkan förlängdes åt öster och väster. Delar av de äldre murarna, tornet och valven revs. Samtidigt tillkom sakristian i nordöst. Ett nytt torn byggdes år 1829. Restaureringar har skett åren 1915–1916 och 1959–1960 (Bonnier & Ullén 1970–1972; Sárkány 1971).

Fornlämningsmiljö

Fornlämningsmiljön runt Lillkyrka kyrka består huvudsakligen av sentida lämningar. Norr om kyrkan finns flera lägenhetsbebyggelser, bland annat från fattigstuga (L1981:3798) samt ålderdomshem och skolkhus (L1981:4499). Det finns också två gruvhål, varav det ena från brytning av marmor (L1981:4046). Cirka 200 meter västsydväst om kyrkan finns två kalkugnsruiner (L1981:3433, L1981:3434). Ett antal lämningar från ett äldre odlingslandskap syns i fägatan L1979:2469, hägnaden L1980:6648 och den fossila åkern L1981:4044. Invid den fossila åkern finns en hålväg (L1981:3675). En äldre färdväg, Ramstigen, utgör delar av den medeltida vägsträckningen mellan Örebro och Arboga. Den har passerat förbi kyrkan och finns bevarad både nordväst och nordöst därom (L1981:3481, L1981:3481). Sydöst om kyrkan, cirka 350 meter bort, finns en boplatz med oklar datering (L1981:4585) som förundersöktes av UV Bergslagen år 2003. Det finns ingen känd tidigmedeltida bebyggelse som kan kopplas till kyrkan. Närmsta järnåldersgravar ligger 800 meter nord-nordöst om kyrkan (grav- och boplatzområde med stensättningar och en skärvstenshö, L1981:4127) (Kulturmiljöregistret).

Figur 3. Geografisk karta från år 1688 med Lillkyrka kyrka inom svart cirkel. Notera dels Ramstigens sträckning som är markerad med streckad linje. Ej i skala.

Figur 4. Schaktning pågår. Foto från sydöst.

Syfte

Syftet med utredningen var att avgöra om fornlämning förekom inom området för anläggningsarbetena. Mindre lämningar skulle undersökas inom utredningen. Om mer komplexa anläggningar påträffades skulle Länsstyrelsen kontaktas. Om fornlämning påträffades skulle den även preliminärt avgränsas.

Metod och genomförande

Fem schakt grävdes inom utredningsområdet. Schaktbredden var 1,5 meter. Längden på schakten varierade mellan 4 och 9 meter. Schakten grävdes skiktvis ned till steril mark. Påträffade lämningar undersöktes med handverktyg. Schakt och anläggningar dokumenterades skriftligt och med fotografier. Inmätning av schakt, anläggningar och fynd skedde med RTK-GPS i SWE-REF 99TM och redigerades i ArcGIS 10.3.1.

Resultat

Fem schakt om sammanlagt 34 löpmeter grävdes. Schakt och anläggningar presenteras nedan från söder mot norr.

Schakt S100 grävdes nordväst om befintliga brunnar. Det var 9 meter långt och 0,9 meter djupt. Under grästorven framkom 0,4 meter påförda massor av mörkbrun, humös sandig silt med natursten och avslag från byggsten som var 0,1–0,5 meter stora. I lagret fanns tegelkross, kalkbruk och takskiffer. Fynd gjordes av pressglas, flintgods och järnskrot. Även ett skalltak från barn och ett revben från en vuxen individ påträffades. Fynden återdeponerades i schaktet före återfyllning. Under de omrörda massorna fanns ett 0,2–0,3 meter tjockt lager av ljus, kompakt sand (A106) utan fynd. Sanden var påförd på den äldre markytan som sluttade mot söder.

Tvårs utredningsområdet löper en elledning med oklar sträckning. Schakt S135 grävdes därför endast 4 meter långt. När en nedgrävning med tegelstenar lagda i en välvd rad (A113) påträffades på 0,5 meters djup avbröts grävningen eftersom den kan vara en äldre ledningsdragning. Nedgrävningen hade skurit en hård (A115). Hården låg på 0,5 meters djup, nedgrävd genom steril, ljus siltig sand. Den var 1,0×0,8 meter i ytan och 0,2 meter djup med plan botten. Fyllningen var stenfylld med cirka 50 procent skärvsten. Fyllningen bestod av mörk, gråbrun sand med stora kolbitar. I hården hittades ett fragment östersjökeramik (F1), troligen från ett lock (muntligt Torbjörn Brorsson) och två obrända, spaltade djurben. Ett kolprov skickades för vedart- och ¹⁴C-analys. De analyserade kolfragmenten var från tall och daterades till 1037–1208 e.Kr. med 2 sigma (se bilaga 4 och 5). Hården har registrerats i Kulturminnesregistret som fornlämnning L2020:6218. Över hården fanns äldre matjord.

Figur 6 (överst). Östersjökeramik (F1) från hården A115.

Figur 7 (nederst). Sektion genom hården A115. Foto från söder.

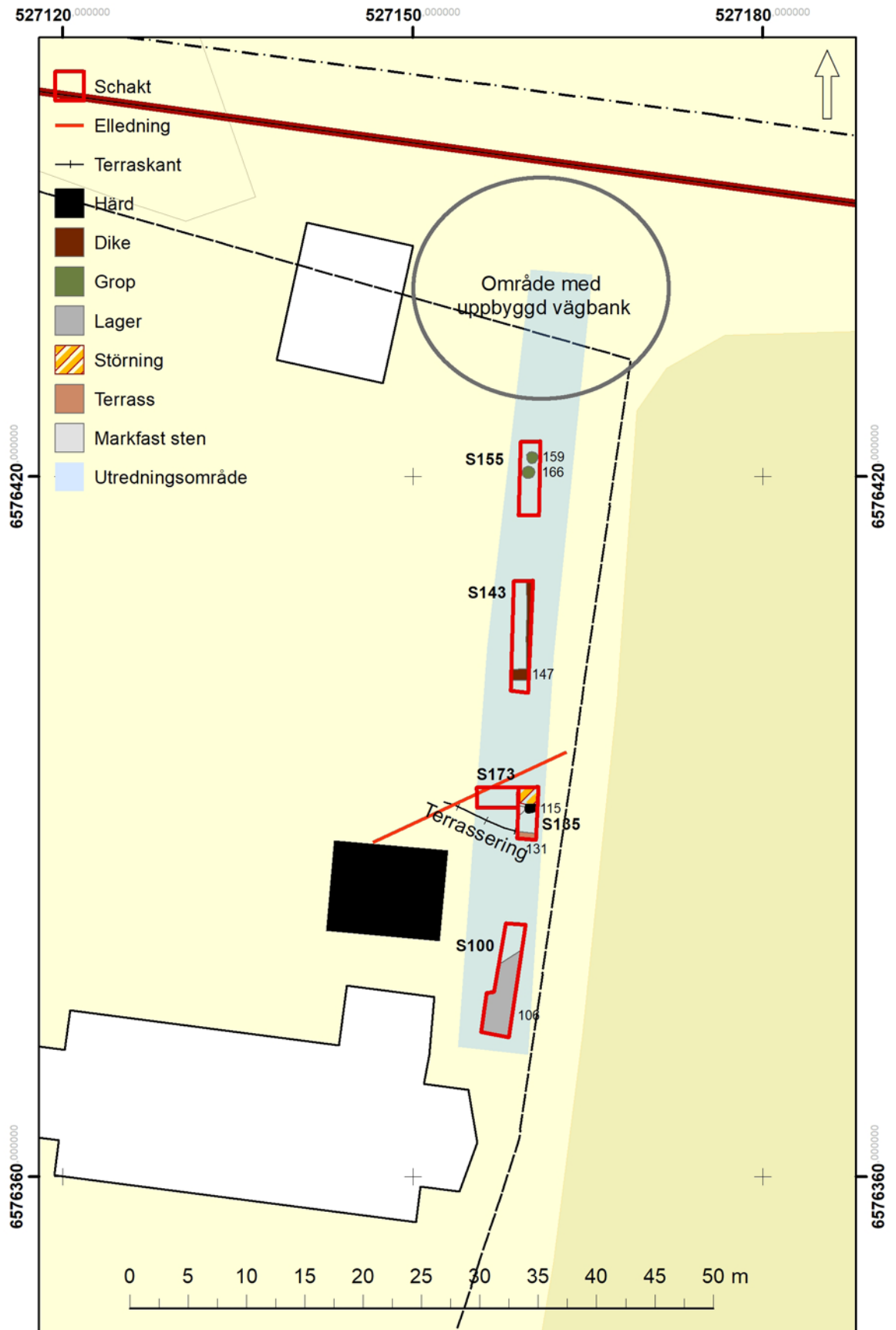
Längst i söder fanns en stenlagd terrasskant (A131). Den bestod av 0,2–0,6 meter stora, lagda flata och kantiga stenar. Mellanstenarna fanns nedrasad lucker, brun humös sandig silt. Terrasskanten låg direkt under grästorven och var nedgrävd i undergrunden. Väster om schaktet var terrasskanten synlig i terrängen och mättes in som A139. Den är 8 meter lång.

För att avgränsa fornlämning runt härden A115 grävdes schakt S173 i öst-västlig riktning direkt norr om, och parallellt med, terrasskanten A131. Schaktet var 4,5 meter långt och 0,6 meter djupt. Under grästorven fanns äldre matjord ovanpå steril, ljus siltig sand.

Schakt S143 grävdes norr om S135. Det var 9 meter långt och 0,65 meter djupt. Under grästorven fanns mörkgrå humös finsand med tegelkross, kalkbruk och 0,05–0,4 meter stora stenar, huvudsakligen naturliga. I den södra delen av schaktet fanns ett 1,1 meter brett dike (A147) som löpte i öst-västlig riktning. Diket var fyllt med samma påförda massor som lagret över. Även i den östra delen av schaktet fanns det påförda materialet kvar i en sträng, troligen beroende på markens naturliga sluttning. Botten bestod av steril, ljusbrun sandig silt.

I norr grävdes schakt S155. Det var 6 meter långt. I schaktet fanns liknande, påförda massor som i schakt S143, men här med avslag från byggsten. Ytligt var lagret mörkgrått av sot och kol. På 0,75 meters djup fanns två gropar (A159, A166) som var fyllda med kasserat byggmaterial i form av trasiga tegelbrockor, kalkbruk och huggna stenflisor. Groparna var 1,0 respektive 1,2 meter i diameter.

Norr om S155 finns en släntad uppfart med påfört material som leder upp mot befintlig bilväg. Då den nya vägen endast ska grävas till 0,3 meters djup sågs ingen anledning att dra schakt i uppfarten.

Figur 5. Schakt och anläggningar. Skala 1:500.

Tolkning

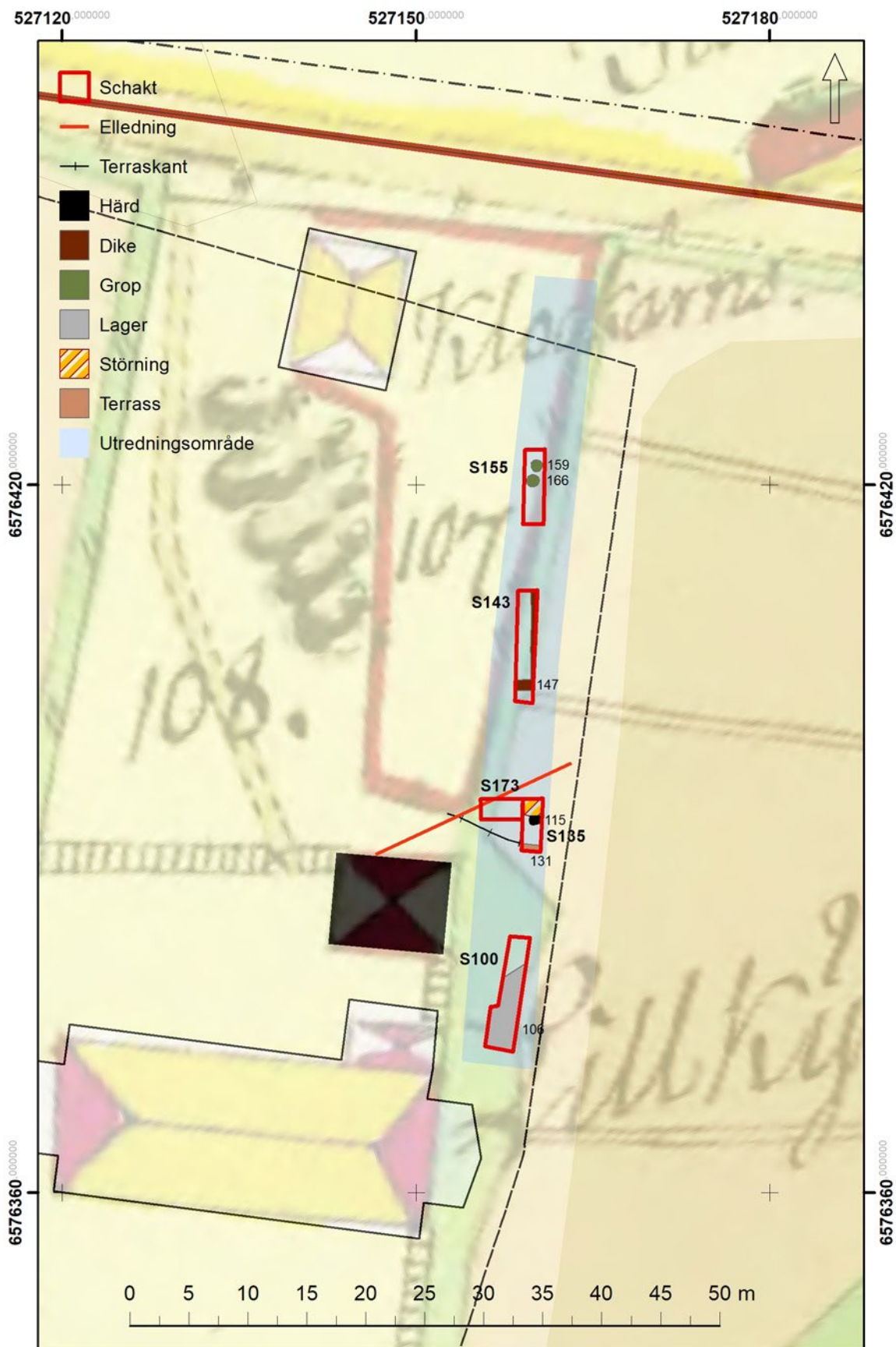
Den terrassering som finns nordöst om kyrkan är troligen anlagd i samband med renoveringen av kyrkan i början av 1900-talet. De mänskliga kvarlevor som påträffades behöver inte komma från samma område eftersom terrassen var fylld med raseringsmassor. Möjligen kan benen komma från koret eftersom nytt golv anlades där vid renoveringen åren 1915–1916. Lagret A106 som fanns under raseringsmassorna är sannolikt samtida. Det kan ha varit ett upplag för sand eller överblivet material som använts som utfyllnad.

Övriga fyllnadsmassor som påträffades söder om terrasseringen är även de raseringsmassor. Innehållet var dock annorlunda i det att de inte innehöll något järnskrot. Fynden bestod av glaserat rödgods och ett skaft från en kritpipa. År 1781 genomfördes en omfattande rivning av den äldre kyrkan (Sárkány 1971) och det är rimligt att anta att materialet kommer därifrån. Dock innehöll även diket A147 samma raseringsmassor. Diket kan ses på 1810 års karta (S45-11:1) vilket innebär att det blivit igenfyllt vid en senare tidpunkt. Kanske har massorna påförts först i och med att fastighetsgränsen ändrades. På den ekonomiska kartan från år 1956 (J133-10f5g58) ses den nuvarande gränsen, men med annan fyllningsfärg på den nyligen införlivade marken. De båda sopgroparna A159 och A166 bör vara samtida med eller något äldre än ovanliggande massor.

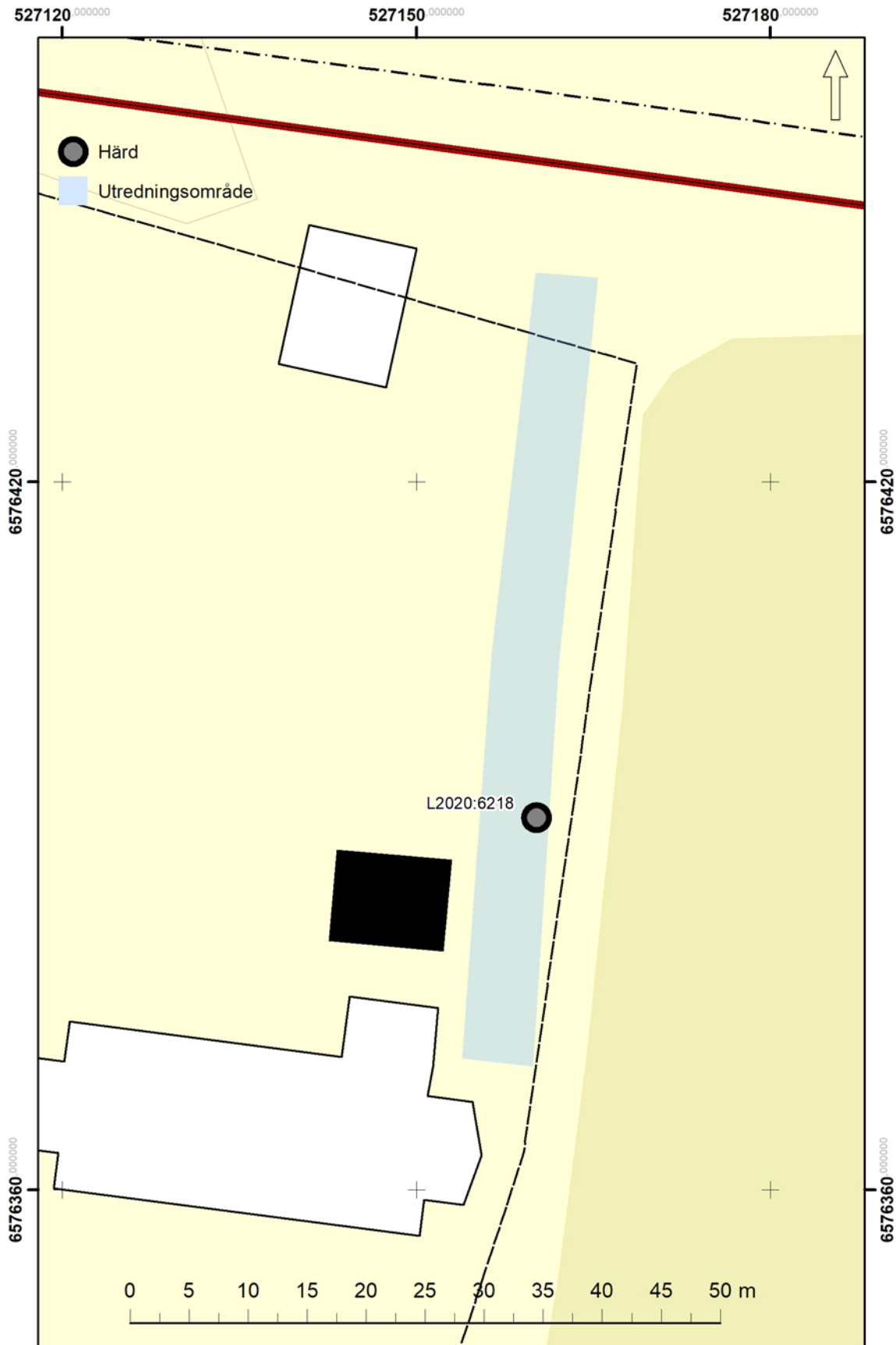
Härden A115 har daterats till övergången från vikingatid till tidig medeltid. Det går inte att säga om dateringen avspeglar tiden för den första stenkyrkans uppförande, men det visar med tydlighet på mänsklig närvaro i form av matlagning på platsen under 1000- eller 1100-talet.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Utredningen genomfördes i enlighet med Länsstyrelsens förfrågan och det generella förfrågningsunderlaget. Arkeologgruppen AB har bekräftat forn lämning och i möjligaste mån avgränsat den inom utredningsområdet. Inga avsteg gjordes från undersökningsplanen. Lämningen har registrerats i Kulturminnesregistret som härd L2020:6218.

Figur 8. Rektifierad karta från år 1810. I kartan syns terrasskanten A131 och diket A147. Skala 1:500.

Figur 9. Platsen för den nya fornlämningen L2020:6218. Skala 1:500.

Referenser

Tryckta källor

- Bonnier, A-C. & Ullén, M. 1970–1972. *Kyrkor i Närke*. Sveriges kyrkor, Närke. Tillägg till band I. Stockholm.
- Esbjörnson, E. 2000. *Kyrkor i Örebro län – en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader*. Örebro.
- Sárkány, T. 1971. *Lillkyrka och Götlunda kyrkor*. Glanshammars härad, Närke band 1:5. Volym 141 av Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium. Stockholm.

Kartor och arkivmaterial

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
 S8:3 Ödeby socken, Geografisk karta 1688
 S45-11:1 Ekeberg nr 1, Lillkyrka socken, Arealavmätning och rågångskarta 1810

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV
 J133-10f5g58 Lillkyrka 1958

Webbmateriäl

Ortnamnsregistret, sökord: Lillkyrka
 Besökt 2020-08-13

<https://www.isof.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret-beta.html?url=-1552728556%2FPlaceNamePublic%2Fplace-names%3Fpage-number%3D1%26page-size%3D20%26page-size-basis%3D20%26place-name%3DLillkyrka%26place-name-search-type%3DBeginsWith%26place-name-sort-order%3Dascending%26show-extended-place-name-filter%3Dfalse&sv.url=12.7752154c1709a455a0a3a0b3>

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Snr	Mått/m	Djup/m	Beskrivning	Anl.
100	9x1,5	0,9	0,15 m grästorv 0,4 m påförda massor av mörkbrun, humös sandig silt med natursten och avslag från byggsten 0,1-0,5 m st. Inslag av tegelkross, kalkbruk och takskiffer. Fynd av pressglas, flintgods och järnskrot samt 1 skalltak från barn och 1 revben från vuxen individ. 0,2-0,3 m påfört lager ljus, kompakt sand (A106) 0,15 m äldre markskikt	A106
135	4x1,5	0,5	0,05-0,15 m grästorv 0,45 m A131 terrasskant i S, nedgrävd i steril på 0,5 m 0,35-0,45 m äldre matjord i N I botten steril, ljus siltig sand	A113 A115 A131
143	9x1,5	0,65	0,15 m grästorv 0,35 m mörkgrå humös finsand med tegelkross, kalkbruk och blandat stenmaterial, kol i ytan I botten steril, ljusbrun sandig silt	A147
155	6x1,5	0,75	0,15 m grästorv 0,35-0,55 m mörkgrå humös finsand med tegelkross, kalkbruk och avslag av byggsten	A159 A166
173	4,5x1,5	0,6	0,15 m grästorv 0,45 m äldre matjord I botten steril, ljus siltig sand	—

Bilaga 2. Anläggningstabell

Anr	Typ	Mått/m	Beskrivning	Kommentar
106	Lager	Dj 0,3 +0,3	Påförd ljus, kompakt sand. Ligger över ursprunglig markhorisont och under omrörda massor från tiden runt sekelskiftet 1800-/1900-tal.	
113	Nedgrävning	+0,3	Tegelstenar lagda i välvd rad, troligen markering för äldre ledning.	Recent
115	Härd	1,0x0,8 (Ö-V) dj 0,13 +0,5	Grophärd, stenfylld. Mörkt gråbrun sand med kol. Ca 50% skärvsten. Plan botten. Skuren av A113 i N. Fynd av östersjökeramik (F1) och obrända djurben, spaltade. Under omrörda massor, över steril. PK130.	Fornlämning L2020:6218
131	Terrasskant	1,5x1,0 (Ö-V) Dj 0,5 +0,05	Lagda flata och kantiga stenar 0,2-0,6 m st. med nedrasad lucker, brun humös sandig silt emellan. Direkt under grästorven. Nedgrävd i steril.	
139	Terrasskant	L 8,0 m +0	Synlig fortsättning i gräset av A131.	
147	Dike	Br 1,1 m (Ö-V) +0,4	Fyllning av mörkgrå humös finsand med natursten 0,05-0,4 m st. Inslag av tegelkross och bruk. Påfört.	
159	Grop	Diam. 1,2 +0,75	Sopgrop med fyllning av mörkgrå humös finsand med raseringsmaterial i form av trasiga tegelbrockor och avslag från byggsten.	
166	Grop	Diam. 1,0 +0,75	Sopgrop med fyllning av mörkgrå humös finsand med raseringsmaterial i form av trasiga tegelbrockor och avslag från byggsten.	
177	Elledning		Trolig dragning av el till sockenstuga	Recent

Bilaga 3. Fyndtabell

Fnr	Typ	Material	Del	Antal	Mått/mm	Kontext	Beskrivning	Kommentar
1	kärl	keramik	lock	1	40x30x22	A115, S135	Fragment av Östersjökeramik, precis ovan botten. Svartbränd centralt i brottytan.	id F129
2	fat	keramik	brätte	1		omrörda massor, S155	yngre rödgods	kasserad
3	kritpipa	keramik	skaft	1		omrörda massor, S155	odekorerad	kasserad

Bilaga 4. Vedartsanalys

ULF STRUCKE, ANTRACO HB

PROJEKTID 2338

NÄRKE, ÖREBRO KOMMUN, LILLKYRKA SOCKEN, UTREDNING

HÄRD, A115, PK130

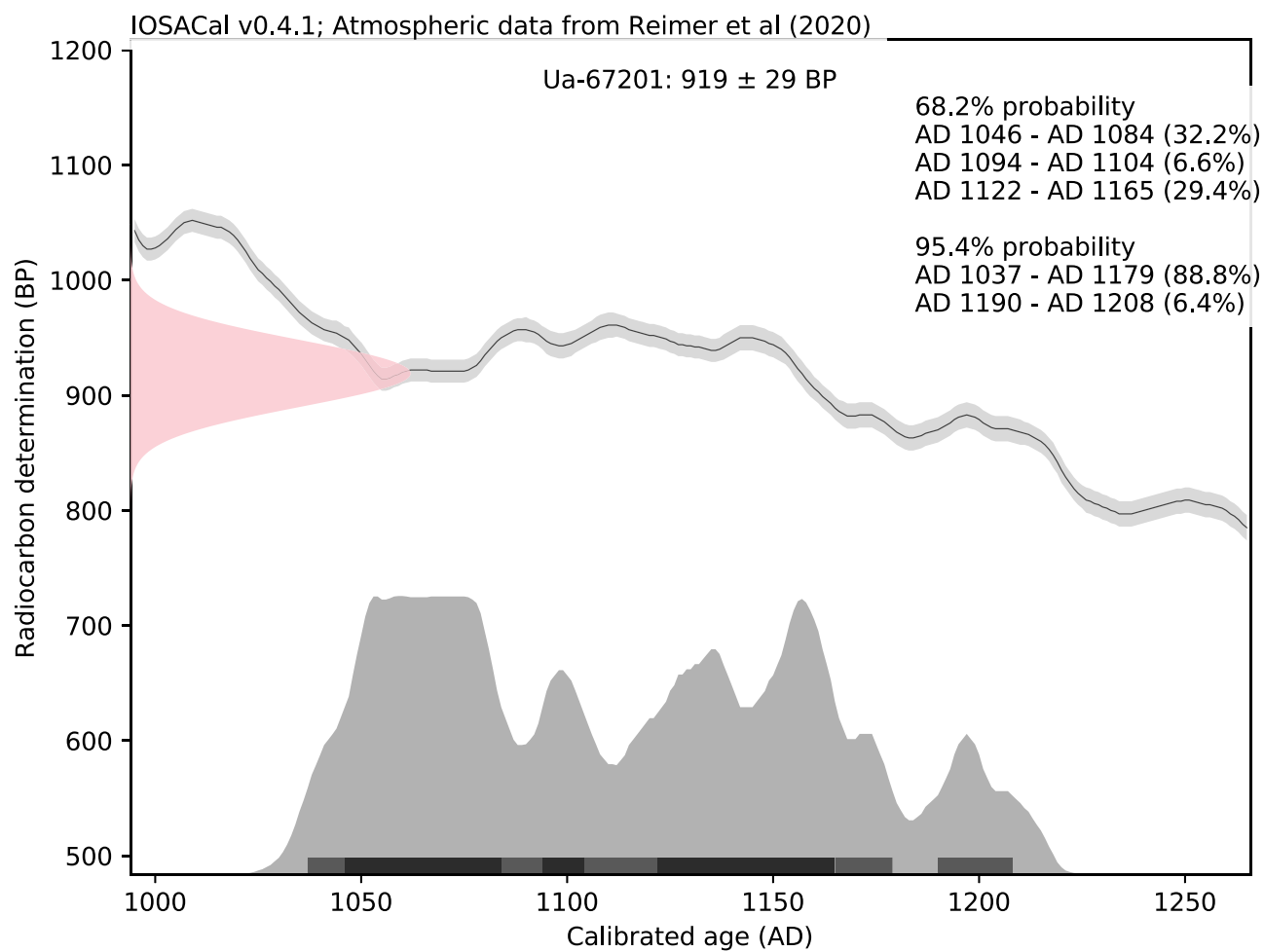
Provet rensades från en del sotig jord. Det förkolnade virket kom från lätt brända, men genomkolade yttre stamdelar av furu. Träkolet var lätt utan inslag av rötter eller beläggning.

Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Tall
0,4	0,4	5	5	5

Bilaga 5. ^{14}C -datering

ÅNGSTRÖMSLABORATORIET

Kalibreringskurvor

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2020:52

